

הכנס המדעי ה-14
מחקר, עיון ויצירה באורנים – תשע"ג

ערכים, ציונות והבניה חברתית

יו"ר: ד"ר ג'ק פסטור

ההמנון הצה"לי משנות הארבעים ועד ימינו – קווים לדמותו

IDF anthems from the 1940s to the present

מטרת הרצאה זו היא לבדוק את המנוני היחידות בצה"ל משנות הארבעים ועד ימינו, מבחינה תמטית, פואטית ורטורית. ההמנון כסוגה שירית, שורשיו בעולם העתיק אז הוא שירת מטרות דתיות – שירי שבח לאלים ולגיבורים. במאה השמונה-עשרה החל לשרת את ההתעוררות הלאומית-חילונית באירופה, כשהוא מתייבב לשירותן של קבוצות אתניות, לאומיות, מעמדיות, צבאיות, מועדוני ספורט וכדומה. ההמנון הופך מכשיר לגיבוש זהות, לכידות חברתית ודבקות במטרות הקהילה, משמע מדובר בשיר-מכשיר בידי אליטה שלטת לטוב או למוטב. פניו פני ינוס: הוא עלול לשמש כלי לשיטת מוח כוחנית ברוטלית והרסנית, והוא עשוי להיות שופר להרגשת עולם בונה וקונסטרוקטיבי.

מדובר בדרך כלל בטקסט שתפקידו לנשא ולרומם את הקבוצה, את ערכיה ואת שאיפותיה בזמן ובמקום, ולהציב גבולות בין הקבוצה שלנו לכל הקבוצות האחרות - שלהם. בכך הוא כלי מאחד ומרחק. מדובר בטקסט פוליטי, כוחני, שמנסה לגייס את חברי הקבוצה לנאמנות ולהזדהות עם הערכים שבאים לידי ביטוי בשדר הגלוי והסמוי שההמנון מבטא. בעלי ההמנון אינם מבקשים לבטא את "האני" הקולקטיבי שלתוכו הם מגייסים את הפרט. בכך ההמנון הווקלי הוא אח לסמל ולדגל הוויזואליים. תפקיד ההמנון לכפות על הפרט דימוי קבוצתי אטרקטיבי שירומם אותו אל מעבר למגבלותיו באמצעות נרטיב הרואי, מוטיבים וסמלים קונבנציונליים, חד-ממדיים (כש"התקווה" הוא מבחינה זו יוצא מן הכלל המעיד על הכלל), המתחבר ללחן קליט שמתפקד כתנא דמסייע לתמליל בגיוסו של הפרט לקבוצה. השמעת ההמנון היא תמיד חלק מאירוע טקסי, ציבורי, כשהפרט הנוטל בו חלק מזהה בציבור המזמר אותו קבוצת התייחסות שאליה הוא מתבקש או מבקש להצטרף למען העצמתו שלו ושל הציבור השר את ההמנון.

כיוון שההמנונים השונים נוצרים במרחבי זמן ומקום משתנים, אזי כל המנון חדש אמור לשקף זמן, מקום וציפיות חדשות. לפיכך, האספקטים שיידונו בהרצאה הם: עד כמה ההמנונים הצה"ליים נאמנים למוסכמות הסוגה הספרותית שלהם? עד כמה הם משקפים את רוח הזמן והמקום המשתנים שלתוכם "נולדו"? באיזו מידה הם מבטאים את אופייה המיוחד של יחידתם בזמנה ובמקומה? מהו ה'אני' ו/או ה'אנחנו' שמשקף מהם? האם חלו שינויים במשלב הלשוני/סגנוני והפרוסודי שבו נכתבו ההמנונים? מיהם מחברי ההמנונים (האם אנשי היחידה או אנשי-עט מקצועיים מבחוץ)? ומהי השפעתם של הכותבים על אופיים של ההמנונים?

המסקנות הראשוניות מביקורת מדגם ההמנונים שנבדקו הן: המנוני היחידות הצה"ליות מגלים שמרנות ודבקות במודל של המנוני שנות הארבעים והחמישים, שראשון להם ומניח היסודות של הז'אנר הוא המנון הפלמ"ח. מדובר בקיבעון מחשבתי, אידיאולוגי, נרטיבי, סגנוני, שמייצר, בסוף המאה העשרים ובראשית המאה העשרים ואחת, טקסטים אנכרוניסטיים מבחינה תמטית, פואטית ורטורית, כיוון שמחברי ההמנונים, שחלקם כלל אינם אנשי היחידה, מרגישים מחויבות עליונה לאתוס ולמוסכמות של אמצע המאה העשרים. לפיכך הם מתקשים לחרוג מן הדפוסים המוכרים ולהתאימם לרוח הזמן והמקום. מבחינה זו, המנוני היחידות של צה"ל, כמו הסוגה בכללותה, מתגלים כטקסטים "משמרי חומות", המנסים לעמוד כנגד רוח הזמן, שמעמידה את הפרט ולא את הכלל במרכז המערכת.

מילות מפתח: צה"ל, המנון, שיר מגייס, רוח הזמן, שמרנות

חיים ויצמן וההתיישבות השיתופית 1919-1939 - על מה ולמה הברית?
Chaim Weizmann and the cooperative movement 1919-1939:

Why the alliance?

רוב הציונים, אם לא כולם, שאפו לחולל מהפכה חברתית בעם היהודי. רובם ככולם הבינו כי מהפכה כזו לא תתכן ללא תהליך עמוק של מודרניזציה כלכלית בעם ישראל ובארץ ישראל. אלא שגם 'מודרניזציה' היא מטרה אליה ניתן להגיע בדרכים שונות ואף מנוגדות. הוויכוח בתוך התנועה הציונית בשאלות אלו היה ביטוי נוסף למחלוקות שהתנהלו באותו זמן ברחבי העולם המתועש. ואמנם, כמו בארצות הברית, רוסיה, אנגליה או ארגנטינה, גם בתנועה הציונית ניתן היה למצוא שמאל וימין על מגמותיהם השונות. וכשם שתנועת העבודה הציונית התאפיינה בתת-זרמים, ידע גם הימין ניגוד בין הרוויזיוניזם של ז'בוטינסקי למשל, לבין אנשי המחנה האזרחי.

ככל שהלך והעמיק העימות בין ימין לשמאל, הלכה ונשחקה עמדת האמצע שאפיינה את הציונות הכללית, שחיים ויצמן היה הדמות המרכזית בה. ויצמן אמנם נקט עמדה מתונה כלפי כל תחום פוליטי, אך לפחות בעשור הראשון לפועלו הציבורי הוא היה רחוק למדי מאתוס החלוציות, וללא כל ספק הוא לא דגל בסוציאליזם. על רקע עובדות יסוד אלו, עולה השאלה: מדוע, עם התבססותו בראש התנועה הציונית, נוצרה בינו לבין ההתיישבות העובדת לזרמיה ברית אמיצה?

התשובה הפוליטית שהציעו חוקרים שונים, ובראשם יוסף גורני, שמה את הדגש על שותפות של אינטרסים. כך, מצידו של ויצמן נתפסה תנועת הפועלים הציונית כגב הפוליטי לו נזקק במאבקו מבית ומחוץ. מצידה של תנועת הפועלים, החיבור לצמרת ההנהגה הציונית היה הכרחי לשם הבטחת המשאבים להם נזקקו לשם קידום מפעלם. אלא שההסבר הזה איננו מספק בעיקר משום שהוא מחמיץ שני היבטים חשובים: האחד - הברית הזו התקיימה גם על בסיס סמלי-רגשי. כאמור, ויצמן אמנם לא היה חלוץ אך הוא למד להעריך את מפעלם של החלוצים בשפת ליבם. מבחינתם של אנשי נהלל, דגניה או משמר העמק, היחס היה דומה: הם היו רחוקים מהסגנון האריסטוקרטי שאפיין את ויצמן, אך הם שאבו כוחות עצומים מדרכו להבין ולבטא את הסבל היהודי בכללותו ואת קשיי המפעל הציוני, שמבחינתם היה עניין של שגרה. ההיבט השני - הברית הזו סבלה לא אחת מחריקות וחיסוכים שנבעו מאופי יחסייהם ההדדיים, המתוחים לא פעם, של הגורמים השונים שהרכיבו את תנועת העבודה הציונית.

מטרת ההרצאה היא להציג כמה ממצאים מתוך מחקר ששם דגש על שני היבטים אלו. מבט מחודש על הברית ההיסטורית הזו שבין הגורמים הפרוגרסיביים והמתונים ביותר בציונות של אותה תקופה, עשוי לשפוך אור נוסף גם על האנטומיה של הפוליטיקה בכלל ושל הבריתות המאפשרות אותה, בפרט.

הפרטת החינוך לערכים ציוניים בישראל Privatizing education for Zionist values in Israel

חלק ניכר מעשרות הקרנות והעמותות המעורבות במערכת החינוך הממלכתית בישראל מעידות על עצמן כמעוניינות בתחום הערכי. יוצא מכך, שבתהליך המשמעותי בו מתעצבת זהותם הקולקטיבית של אזרחי המדינה העתידיים, לוקחים חלק גופים שהינם חוץ-מערכתיים ובחלקם אף פרטיים. גופים אלה זוכים להכרתה ולהוקרתה של המדינה, ממומנים על-ידיה באופן חלקי ומעניקים לה את שירותיהם כתחליף לעבודתם של צוותי המחנכים המועסקים על-ידיה.

אחת הסוגיות שמעורר התהליך הרגולטורי האמור, היא טיבו של המנדט הערכי המועבר מן המערכת הממלכתית לידיהם של הגופים האוטונומיים הללו. הדיון בסוגיה מתחדד כשמדובר במערך החינוך העברי הכללי של מדינת ישראל (שאינו ערבי או דתי), ובעיקר בהקשר לרכיבי הליבה הציונית המכוננת: תודעה יהודית, מורשת השואה, אהבת המולדת, שירות צבאי משמעותי וכד'.

הגישה שנבחרה להנחות את הדיון בסוגיה היא זו שלפיה, גופי החינוך הפועלים בחופשיות יחסית מפיקוחה של המדינה, אינם אלא חלק מן "המנגנונים האידאולוגיים" שלה; בתור שכאלה הם מכוננים את הסובייקט באופן שמביאו לציית למדינה מתוך רצונו החופשי לכאורה - רצון אשר למעשה מיוצר מראש על-ידי מערכת הכפייה הסימבולית של המדינה עצמה. גישה זאת נבחנת באמצעות ניתוחי תוכן של טקסטים, המאפיינים את הפרקטיקה הנהוגה בגופים אלה. הטקסטים האמורים נאספים במספר גופים, אשר בולטים בחוויות העזות שהם מעניקים לתלמידי בתי-הספר המזמינים אותם, זאת מתוך פרסומיהם החיצוניים ומסמכיהם הפנימיים ומתוך דבריהם של רכזיהם הפדגוגיים.

הדיון בסוגיה יתמקד באפשרות שלפיה הפקדתם של שירותי החינוך לערכי הזהות הקולקטיבית בידיהם של גופים חוץ-ממלכתיים, מעניקה למדינה, בקלות יחסית, את הלגיטימציה הדרושה לה לגיוס אהבתם של בני נוער והזדהותם עם היישות המדינית המופשטת, הלא-פורמלית והמדומיינת, עם האידאולוגיות המכוננות אותה, ועם ההתנהגויות הנדרשות כדי לממש זאת. הדיון יסתיים בשאלה אם יש בכך כדי לעודד תהליכים כגון מונופוליזציה של הפטריוטיזם, והבניה של המיליטריזם בחברה בישראל.

מילות מפתח: מנגנוני המדינה האידאולוגיים, הפרטה, חינוך לערכים, זהות קולקטיבית, ציונות, פטריוטיזם, מיליטריזם

